

УДК 371.3: 811.161.2

Мисанець Любов, ст. 4 курсу педагогічного факультету; науковий керівник – к.пед.н., доцент Сойко І. М. (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м.Рівне)

ЗБАГАЧЕННЯ СЛОВНИКОВОГО ЗАПАСУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

***Анотація.** В статті досліджено розвиток мовлення школярів та збагачення їх словникового запасу на уроках української мови. Розглянуто програмні вимогами та загально-методичні аспекти роботи над збагаченням словникового запасу молодших школярів; проаналізовано стан словникового запасу молодших школярів та його значення у розвитку і вихованні дітей. Виявлено найбільш ефективні шляхи збагачення словникового запасу молодших школярів.*

***Ключові слова:** збагачення активного словника, мовлення, активний словник, пасивний словник, тлумачення слів.*

***Аннотация.** В статье исследовано развитие речи школьников и обогащение их словарного запаса на уроках украинского языка. Рассмотрены программные требования и общие методические аспекты работы над обогащением словарного запаса младших школьников. Проанализировано состояние словарного запаса младших школьников и его значение в развитии и воспитании детей. Выявлены наиболее эффективные пути обогащения словарного запаса младших школьников.*

***Ключевые слова:** обогащение активного словаря, речь, активный словарь, пассивный словарь, толкование слов.*

***Annotation.** This article deals with the developing of students' language and enriching their vocabulary at the lessons of Ukrainian language; the program of requirements and general methodological aspects of primary pupils' work on vocabulary enrichment is considered; the vocabulary of primary school children and its importance in the development and education of children is analyzed; the most effective ways to enrich the vocabulary of younger pupils are found.*

***Keywords:** enriching of the active vocabulary, speaking, active vocabulary, passive vocabulary, interpretation of words.*

Методика викладання української мови як наука прагне віднайти шляхи найбільш результативного навчання, зокрема визначити мету викладання мови, обґрунтувати принципи навчання з урахуванням закономірностей засвоєння фонетики, лексики, граматики, правопису,

вмотивувати найекономніші й найефективніші методи й прийоми навчання, вчить виявляти недоліки у викладанні і долати їх. Від успішного розвитку методики, безпосередньо пов'язаної з життям та школою великою мірою залежить ступінь піднесення культури народу.

Підвищення наукового рівня шкільного курсу рідної мови сприяє встановленню оптимального співвідношення між теорією і практичним засвоєнням учнями програмового матеріалу, формуванням умінь і навичок усного й писемного мовлення.

Вивчення мови, невіддільне від розвитку усного і писемного мовлення учнів, передбачає збагачення їх словникового запасу, оволодіння нормами літературної мови на всіх рівнях, формування в школярів умінь і навичок зв'язного викладу думок [1, с. 112]. Тому в початковій школі провідним принципом навчання виступає розвиток мовлення молодших школярів, звідки випливає необхідність розвитку їх активного і пасивного словника, активізації й збагачення словникового запасу кожного учня.

Ознайомлення із словниковим багатством, своєрідністю звукової та інтонаційної системи, словотворчими властивостями, особливостями граматичної будови, художньо-зображальними засобами мови розкриває учням духовне багатство народу, сприяє вихованню патріотизму.

Комунікативна лінія змісту програми передбачає формування у молодших школярів чотирьох видів мовленнєвої діяльності — аудіювання, говоріння, читання, письма [2]. Основним завданням таких занять є активне і цілеспрямоване збагачення і удосконалення мовлення учнів; безпосередня підготовка до складання учнями власних текстів; розвиток логічного мислення; розширення кругозору учнів.

Крім цього, в процесі роботи над формуванням власної мовленнєвої діяльності учні оволодівають і контекстовими уміньми, тобто вчать висловлюватись на тему, підпорядковуючи висловлювання основній думці вихідного тексту, відбирати матеріал, визначаючи в ньому головне і другорядне, використовувати відібраний матеріал у потрібному порядку.

Модернізація змісту шкільної освіти у світлі вимог Національної доктрини розвитку освіти, державної національної програми «Освіта» («Україна XXI ст.»), концепцій мовної освіти спрямована на становлення і розвиток національно-мовної особистості, яка має вільно володіти нормами усної і писемної форми літературної мови, цілеспрямовано і майстерно використовувати мовні засоби в різних мовленнєвих ситуаціях, дотримуючись комунікативного кодексу. Державний стандарт початкової освіти наголошує на тому, що основною змістовною лінією мовної освіти в початковій ланці є комунікативна, яка орієнтує на опитування всіх видів мовленнєвої діяльності: аудіювання, говоріння, читання і письмо [3].

Питанням розвитку мовлення школярів та збагачення їх словникового запасу приділяли багато уваги психологи, мовознавці та методисти,

зокрема Л. Варзацька, О. Леонтєв, М. Львов, В. Мельничайко, В. Мухіна, Г. Рамзаєва, І. Синиця, Г. Ушакова, Г. Фомічева та ін. Вчені досліджували переважно загальнометодичні аспекти активізації та розвитку активного й пасивного словника учнів різного віку у збагаченні словникового запасу молодших школярів. Також на важливість збагачення активного словника молодших школярів вказували відомі вчені-педагоги: В. Сухомлинський, К. Ушинський. Нині цю проблему досліджують С. Дорошенко, М. Львов, О. Хорошківська [4].

Метою нашої статті є дослідження найбільш ефективних шляхів збагачення словникового запасу молодших школярів та з'ясування значення словникового запасу для усного і писемного розвитку мовлення учнів на уроках української мови.

У відповідності до визначеної мети виокремлено такі завдання:

– проаналізувати стан дослідження проблеми в теорії та практиці початкового навчання;

– визначити шляхи збагачення словникового запасу учнів.

Програма уроків з української мови передбачає набуття учнями елементарних знань про мовлення: усне і писемне, діалогічне і монологічне, про особливості висловлювань, зумовлені їх комунікативними завданнями та ситуацією спілкування. Однак основну увагу в навчанні слід приділяти розвитку в учнів вмінь здійснювати всі види мовленнєвої діяльності: слухання – розуміння (аудіювання), говоріння, читання, письмо.

Збагачення активного словника учнів – це засвоєння нових раніше невідомих і неживаних в мовленні слів, а також нових значень тих слів, які вже були у їхньому словниковому запасі. Активний словник – це «слова, якими учні користуються для вираження своїх думок; слова, якими вони володіють та часто використовують у мовленні» [5, с. 34].

У роботі над уточненням і розширенням словника учнів можна визначити такі основні напрями: лексичний аналіз мови художнього твору, який вивчається на уроці: виявлення незнайомих слів і висловів, уточнення відтінків значень окремих слів і висловів, виявлення слів, ужитих у переносному значенні, добір синонімів, з'ясування їх смислових відтінків, добір антонімів, аналіз зображувальних засобів мови художнього тексту; з'ясування значення слів шляхом використання різних способів: показ предмета чи дії, позначених новим для дитини словом, демонстрація малюнка, ілюстрації, слайдів із зображенням предметів, назви яких є новими для дитини, введення нового слова у контексті; виконання завдань на добір слів з певним значенням: дібрати потрібні за смислом речення іменники з поданого синонімічного ряду: дібрати прикметники для опису предметів, для характеристики людини, опису її зовнішності, настрою, свого ставлення до події, до товариша і подібне; введення поданих слів у

речення чи тексти: складання речень за опорними словами, заміні слів у реченнях відповідними синонімами чи антонімами тощо.

Так у учнів поступово виховується увага до значення слів і висловів, що є важливою передумовою успішної роботи над збагаченням і активізацією словникового запасу школярів.

Завдання вчителя у проведенні словникової роботи полягає в тому, щоб школярі правильно сприйняли незнайоме слово в тексті, зрозуміли все слово з усіма його відтінками, засвоїли і закріпили у процесі виконання різних вправ і, нарешті, вжити його самостійно в потрібній ситуації.

У сучасній методиці існує кілька способів і прийомів пояснення значення слів. Їх використання залежить від віку і загального рівня розвитку дітей, характеру пояснюваного слова.

Слова з предметним значенням можна пояснити, скажімо, прийомом демонстрації макета чи малюнка, а слова з абстрактним значенням вимагають інших прийомів. Для пояснення семантики незрозумілих слів учителі найчастіше вдаються до таких способів: демонстрація предмета чи малюнка; використання контексту; найпростіший словотворчий аналіз; тлумачення слів.

Кожен спосіб може бути здійснений одним із кількох різних прийомів залежно від конкретного випадку. Пояснення значення слова шляхом демонстрації можна здійснити такими прийомами: показ натуральних предметів (дзига, бриль); показ чучел, макетів, муляжів (тетерук, стриж); показ малюнків, слайдів (акула, ясен, рись). Пояснення значення слова шляхом використання контексту здійснюється за допомогою різних прийомів: самостійне пояснення значення слова. Так, слово чемно у реченні: Чемно вітаються: «Доброго ранку!» учні пояснюють як «ввічливо», «з повагою». Конкретизація значення цього слова, поясненого учнями на основі контексту не зовсім точна.

Як зазначає відомий методист Хорошковська Н. О., одним із видів роботи над збагаченням словникового запасу є добір слів на певну тему. Такими темами можуть бути ті, які близькі й зрозумілі учнями, наприклад, «Вулиця», «Транспорт», «Бібліотека», «Шкільна їдальня» [6].

Вправи на добір слів виконуються спочатку усно (можна у формі змагання – хто назве більше слів). Учитель записує названі слова на дошці, додає свої. Ці вправи не лише збагачують словниковий запас, а й розширюють знання учнів, оскільки нові слова пояснюються. Так, добираючи слова на тему «Бібліотека», діти можуть назвати слова формуляр, стелажі, бо чули їх, але пояснити не можуть. Такі слова пояснює вчитель або доручає кільком учням подивитися в тлумачний словник і на наступному уроці розповісти про це. До роботи з тлумачним словником та іншою довідковою літературою доцільно залучати по черзі всіх учнів, даючи ті чи інші завдання певній групі з 2–3 осіб.

Цікавою формою пояснення на уроках української мови під час ознайомлення зі словниковими словами може бути використання елементів етимологічного аналізу – ефективного прийому збагачення словника молодших школярів, який може стати важливим засобом пояснення значення та правопису слів. М. Р. Львов, пише, що «... іноді написання, яке вважається традиційним та не перевіряється, може бути перевірене на підставі знань з етимології та історичних змін у фонетиці мови» [7, с.127].

Тлумачення слів – найпоширеніший у шкільній практиці спосіб пояснення їх значення. Користуючись цим способом, учитель вдається до таких прийомів: розчленування загального поняття на часткові (тканини – це сукно, сатин, ситець, шовк; цитрусові – це апельсини, лимони, мандарини); підведення часткових понять під загальні (цемент, пісок, цегла – це будівельні матеріали; муха, оса – комахи); розгорнутий опис (колектив – це група людей, зв'язаних сильною працею, спільним інтересом); добір слів-синонімів.

До використання цього прийому слід поставитися дуже серйозно. Пояснення шляхом добору синонімів тільки тоді буде ефективним, коли діти добре знають значення слів. Так, слово рубіновий треба пояснити не словами-синонімами багрянний чи пурпурний, а знайомим дітям словом червоний. Добір антонімів (значення слова темрява стає зрозумілим дітям через зіставлення його із словом світло). В умовах білінгвізму, особливо на території північних і південно-східних міст, де вплив російської мови досить великий, значення окремих слів можна пояснити за допомогою російських відповідників.

Іншим видом роботи над збагаченням словникового запасу учнів є словотворчі вправи. Під час їх виконання важливо зосереджувати увагу на значенні утворених слів. Так, можна запропонувати учням утворити за допомогою суфіксів і префіксів якомога більше нових слів.

Однак ця робота лишиться формальною, якщо на уроці не буде з'ясовано значення таких слів, як заспівувати (починати пісню), приспівувати (ішов приспівуючи), співучий (голос) і співочий (гурток), співак (артист) і співець (поет). Якщо ж таку роботу виконано, діти не лише засвоять нові слова, а й одержать додаткові знання. Водночас словотворча робота не повинна завершуватись творенням окремих слів. Важливо ввести їх у словосполучення, побудувати хоча б два – три речення з ними. Адже саме в словосполученнях і реченнях розкривається смислове значення слова .

Учні часто плутають пряме та переносне значення слів і тому роблять помилки, вживаючи слова у переносному значенні. Тому завданням класовода є навчити школярів розрізняти пряме та переносне значення слів; уживати слова з переносним значенням у мовленні. Щоб упоратися з цими завданнями, учитель має відвести вправам на спостереження за

прямим і переносним значенням слів належне місце у загальній системі вправ з граматики.

Розширенню й активізації словника учнів та розвитку їх мислення сприяють спостереження за багатозначністю слів. Розпочинаючи опрацювання матеріалу про багатозначні слова, учитель пропонує дітям для аналізу речення із багатозначними словами. Діти з'ясовують, про які предмети, названі однаковими словами, йде мова.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, варто зазначити, що проблема формування словника учнів пов'язана з розвитком дитячої особистості. Вона не може бути розв'язана без постійної уваги до словникової роботи з огляду на ту важливу роль, яку відіграє лексика в комунікативно спрямованому навчанні української мови. Тому позитивним і надійним джерелом збагачення словника учнів повинна стати цілеспрямована робота вчителя, в арсеналі якого є твори художньої літератури, тексти підручників, спеціально розроблені лексичні вправи. З-поміж усіх можливих чинників впливу на мовлення молодших школярів насамперед слід виділити мовлення вчителя. Усілякого схвалення заслуговують прагнення молодих педагогів оволодіти такими якостями професійного мовлення, як чіткість, смислова точність, дохідливість, виразність, образність, емоційність, впливовість, упевненість, оптимальний темп.

1. Удосконалення змісту і методики навчання української мови в 1–4 класах // Науково-теоретичні засади та методичні рекомендації. – К. : Наукова думка, 1995. – С. 112–117. **2.** Програми для середньої загальноосвітньої школи: 1–4 класи. – К. : Початкова школа, 2006. – 432 с. 32. **3.** Державний стандарт освіти // Початкова школа. – 2001. – № 1. – С. 28–54. **4.** Карунна Н. Збагачення словникового запасу під час засвоєння грама-тико-орфографічних знань / Н. Карунна // Початкова школа. – 1991. – № 2. – С. 31–32. **5.** Булаховський Л. Введение в языкознание / Л. Булаховский. – М. : 1954. – 172 с. **6.** Хорошковська О. Розвиток українського мовлення молодших школярів / О. Хорошевська // Початкова школа. – 1997. – № 8. – С. 14–16. **7.** Львов М. Р. Правописание в начальных классах / М. П. Львов. – М., 2001. – 160 с.